

Добровольська Г.О.

Академія праці, соціальних відносин і туризму

ФОРМУВАННЯ ПРОФСПІЛКОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянуто основні етапи, проблеми та перспективи формування профспілкової ідеології в умовах незалежності України. Зазначено, що в цей період профспілковий рух зіткнувся з численними труднощами, серед яких: дискредитація з боку влади, обмеження прав працівників і профспілок, неоліберальні реформи трудового законодавства, наступ на профспілкове майно та скорочення членства. Встановлено, що в умовах незалежності України, особливо під час воєнного стану, виклики, які постали перед профспілками, заважали не лише поширенню їхньої ідеології, а й взагалі ефективній діяльності щодо захисту соціально-трудова прав та інтересів людини праці. Акцентовано увагу на пасивності профспілкового членства, низькому рівню довіри громадян до профспілок та їхньої організаційної слабкості. Визначено, що соціально-економічні та політичні трансформації в Україні, євроінтеграційні процеси та складнощі воєнного часу вимагають від профспілок переосмислення своєї ролі, вироблення чіткої ідеології, здатної покращити їх імідж. Встановлено, що вступ українських профспілкових об'єднань до Європейської конфедерації профспілок відкрив нові можливості для оновлення власної ідеології на базі європейських цінностей. Акцентовано увагу на важливості єдності профспілкового руху навколо спільних ідеологічних принципів як запоруки його сили та ефективності. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність розробки нової профспілкової ідеології, заснованої на гуманістичних цінностях. Така ідеологія має сприяти підвищенню авторитету профспілок, посиленню їхньої ролі у суспільстві як ефективного інструменту соціальної справедливості, а також популяризації профспілкового руху серед працівників, особливо молоді. Наголошено, що ця ідеологія має бути не декларативною, а практично реалізованою в щоденній роботі профспілок на всіх рівнях. Стверджується, що лише за таких умов профспілковий рух зможе ефективно впливати на соціально-економічні процеси в Україні та повноцінно захищати права працівників.

Ключові слова: профспілка, профспілкова ідеологія, профспілковий рух, незалежність, захист прав, людина праці, працівник.

Постановка проблеми. У сучасних умовах питання оновлення української профспілкової ідеології набуває виняткової актуальності. Це обумовлено необхідністю покращення іміджу профспілок у суспільстві, позиціонування їх як ефективного інструменту соціальної справедливості, як організацій європейського демократичного типу, здатних відповідати вимогам часу. Останніми роками в Україні розпочалася кампанія щодо дискредитації профспілок, обмеження їхньої ролі у суспільстві, усунення їх від формування соціальної політики держави. Ці тенденції особливо посилюються в умовах воєнного стану, коли законодавчо були суттєво обмежені права працівників і профспілок. Продовжуються спроби неоліберального реформування трудового законодавства, недостатньо використовуються механізми соціального діалогу для регулювання соціально-трудова відносин на всіх рівнях, триває наступ влади на

профспілкове майно. Все це відбувається на фоні знецінення праці, зростання безробіття, зниження життєвого рівня населення. У самому профспілковому русі й досі невирішеними залишаються чимало внутрішніх проблем. Серед них: постійне скорочення профспілкового членства, нездатність профспілок ефективно реалізовувати основні свої завдання у повсякденній роботі, неефективна та подрібнена організаційна структура профспілкових об'єднань, брак фінансів для забезпечення результативної діяльності, зменшення вступу молоді до профспілок.

Зберігається пасивність більшості членів профспілок, які не розуміють, що профспілка це не орган для надання лише матеріальної допомоги, а організація, яка утворюється самими працівниками для свого самозахисту у сфері соціально-трудова відносин. Для подолання зазначених проблем необхідно, перш за все, сформувати

таку профспілкову ідеологію, яка здатна змінити свідомість людей, щоб вони зрозуміли, що свої права треба захищати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різні аспекти діяльності профспілкового руху в умовах незалежності України, проблеми його становлення та розвитку, роль у суспільстві, функції та методи роботи дослідили у своїх наукових працях Ю. Гришина, О. Бражко, М. Бут, О. Дороніна, О. Касьян, О. Кисельова, А. Мельник, Г. Осовий, Л. Сачков, С. Сільченко, Н. Тарасенко, О. Тупиця, Г. Чанишева, В. Цвих, Н. Циганчук, О. Шапоренко, Л. Шостак, та ін. Разом з тим, окремих досліджень щодо проблем формування профспілкової ідеології, а головне – практичних рекомендацій щодо її змістовного наповнення все ще, на жаль, немає.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних проблем та перспектив формування профспілкової ідеології в умовах незалежності України.

Виклад основного матеріалу. Проголошення у 1991 році України незалежною державою, процеси демократизації суспільства, політичне реформування, впровадження ринкової економіки стали серйозним викликом для профспілок, але разом з тим відкрили шлях для їх самостійної діяльності. Для цього їм треба було кардинально змінити концепцію профспілкової роботи, переосмислити свою роль і функції, виробити власну ідеологію, стратегію і тактику дій у нових реаліях. Зробити це було непросто, оскільки за радянських часів вся практична діяльність українських профспілок будувалася на ідеології Комуністичної партії.

Першим кроком на шляху реформування українського профспілкового руху стало прийняття на II (позачерговому) з'їзді Федерації незалежних профспілок у 1992 році Програми, в якій профспілки визначалися як «... організації вираження і забезпечення захисту економічних, соціальних, трудових, правових, духовних, а при необхідності – і політичних інтересів членів профспілок, людини найманої праці взагалі» [7, с. 1]. Слід зазначити, що таке визначення соціальної ролі і завдань профспілок України було близьке до вимог 87 Конвенції Міжнародної організації праці і вказує на початок формування сучасного типу ідеології українського профруху [4]. Незважаючи

на це, трансформація профспілкового руху за часів незалежності відбувалася повільно, а радянські підходи та методи роботи продовжували застосовуватися.

Наступною важливою віхою у процесі формування власної профспілкової ідеології стало прийняття у 1996 році Конституції України, яка визначила їх роль та місце у суспільстві як захисника трудових і соціально-економічних прав та інтересів працюючої людини [5].

15 вересня 1999 року було прийнято Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», який офіційно закріпив за профспілками право на представництво й захист соціально-трудових прав та інтересів працівників, їх незалежність від органів державної влади, роботодавців, політичних партій і рухів [8].

Отже, прийнявши ці важливі закони, держава надала громадянам можливість на основі вільного волевиявлення без будь-якого дозволу створювати професійні спілки, вступати до них та виходити з них на умовах і в порядку, визначеному їх стату-тами, брати участь у роботі профспілок.

Починаючи з 1991 року українські профспілки протидіяли згортанню національного виробництва, скороченню робочих місць, добивалися соціального спрямування економічних реформ, виступали за покращення умов праці, збільшення соціальних гарантій працівникам, брали участь у підготовці законодавства та нормативних актів, які стосувалися трудових прав і соціального захисту людини праці. Постійно намагалися адаптувати та відкоригувати свою діяльність у нових політичних і економічних реаліях.

Однак, попри це, протягом усього періоду незалежності профспілковий рух постійно критикували за його неефективність щодо захисту працівників, слабкість і залежність від роботодавців.

Профспілки так і не змогли отримати кредит довіри з боку населення. Про це свідчать результати соціологічних опитувань громадської думки Центром Разумкова за останні 5 років [10] (табл. 1).

Як бачимо, довіряли профспілкам лише близько третини українців. Рівень довіри дещо зріс саме у перший рік повномасштабного вторгнення, коли профспілки активно долучилися до підтримки

Таблиця 1

Соціологічні дані 2019–2024 рр. щодо рівня довіри населення України до профспілок, %

березень 2019 р.	лютий 2020 р.	серпень 2021 р.	серпень 2022 р.	березень 2023 р.	вересень 2024 р.
25	28	21	35	31	26

Збройних Сил України, надавали організаційну, правову і гуманітарну допомогу профспілковим організаціям, членам профспілок, внутрішньо переміщеним особам.

Головними перешкодами на шляху до підвищення ролі профспілок у суспільстві були: їх несприятливий імідж, невідповідність практичних дій визначеним цілям, відсутність відповідальності, недостатня компетентність профспілкових кадрів, недовіра з боку працівників, слабка вмотивованість профспілкового членства. Не сприяла зростанню авторитету профспілок, особливо на початку становлення державності, розпорошеність профспілкового руху, відсутність єдності, навіть протистояння, зокрема у питаннях майна.

Негативно відобразилася на іміджі профспілок і втрата за часів незалежності частини повноважень, зокрема права контролю за виконанням трудового законодавства, за станом охорони праці та безпеки виробництва, управління коштами соціального страхування, права контролю над цінами і тарифами на газ, електроенергію, транспорт, зв'язок.

В Україні з низки причин так і не вдалося запровадити ефективний механізм соціального діалогу на всіх рівнях. Не в повній мірі використовувалися можливості регулювання соціально-трудових відносин за допомогою колективних договорів. Часто працівники взагалі не були поінформовані про зміст цих документів або стан їх виконання.

За часів незалежності України змінилося і ставлення самих членів профспілок до своїх організацій. Як стверджує професор О. Шапоренко «Членство в профспілці вже не розглядається як спільна громадська діяльність. Оплачуючи членські внески, працівники очікують, що профспілка буде сприяти їм у реалізації їхніх інтересів, причому в першу чергу (але не тільки) в соціально-трудовій сфері, тобто на конкретному робочому місці. Члени профспілкової організації очікують від профлідерів не так захисту, скільки допомоги» [12].

Переломним етапом для українських профспілок став Євромайдан 2013-2014 рр. Він викликав необхідність оновлення та зміцнення профспілкового руху, переосмислення його ролі у громадянському суспільстві. Саме тому у червні 2014 року Рада Федерації профспілок України затвердила «Стратегію модернізації ФПУ та її членських організацій», в якій першим стратегічним напрямом визначила формування сучасної профспілкової ідеології, спрямованої на забезпечення гідного

рівня життя людини праці та поваги до неї держави та роботодавців. У ній також зазначалося, що профспілки як складова громадянського суспільства мають бути носіями принципів солідарності, справедливості, протиставляючи їх індивідуалізму та егоїзму, сповідуючи головний принцип: професійні спілки для людини, а не людина для профспілок [11].

На сучасному етапі ключовою складовою концепції нової ідеології українських профспілок має бути усвідомлене членство. Як стверджує голова Федерації профспілок України Г. Осовий одним з факторів, що впливає на зменшення профспілкового членства є «споживацьке» ставлення працівників до профспілок. Очікування матеріальної допомоги, путівок та інших пільг, призводить до того, що більшість працівників не розуміє основного завдання профспілок – захист прав людини праці і особиста участь у цих процесах [6, с. 82]. У 2016 році, виступаючи на VII з'їзді, він наголосив, що модернізація ФПУ має починатися з нової ідеології усвідомлення профспілкового членства [2].

Слід зазначити, що це був початок курсу на зміну парадигми щодо ставлення до профспілок у суспільстві. З іншої сторони, наявність власної профспілкової ідеології – це найкращий мотив для вступу у профспілку, тоді профспілкове членство стає усвідомленим.

Набуття Україною 23 червня 2022 року статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу відкрило нові можливості для профспілок у контексті євроінтеграції. Так, 27 жовтня 2022 року Федерація професійних спілок України та Конфедерація вільних профспілок України офіційно стали повноправними членами Європейської конфедерації профспілок. Ця подія засвідчила зростаючу роль вітчизняних профспілок у міжнародному профспілковому русі та зміцнення їхньої позиції як важливого соціального інституту в українському суспільстві. Водночас це вимагало більш чіткого узгодження власної ідеології з ідеологією європейського профспілкового руху.

24 лютого 2022 року кардинально змінило життя всього українського суспільства. Через повномасштабну війну частина громадян виїхала за кордон, стала внутрішніми переселенцями, втратила роботу, була мобілізована, що призвело до дефіциту кадрового потенціалу в Україні. Кількість мігрантів з України у світі, за оцінюванням ООН, становить 6,7 млн осіб, переважно жінок та дітей. Із них приблизно 1,7 млн осіб були працевлаштовані в Україні до виїзду –

це 10,6% економічно активного населення країни перед початком повномасштабного вторгнення. Згідно з опитуваннями НБУ, у 2023 році 44% підприємств мали кадрові труднощі через масове скорочення кількості працівників, що пов'язане з мобілізацією, а 24% – через міграцію [9].

Дослідниці Ю. Гришина та Г. Чанишева зазначають: «В умовах воєнного стану профспілки, їх об'єднання, як і інші інститути громадянського суспільства, стикнулися з новими викликами, що змусило їх змінювати вектори своєї діяльності, виконувати завдання, зумовлені реаліями особливого періоду» [1, с. 197].

Законодавчі обмеження воєнного стану, зрушення трудових прав профспілок і найманих працівників вимагали від профспілкового руху солідарності та єдності, здійснення конкретних кроків для свого оновлення. Формування нової ідеології, заснованої на прихильності до гуманістичних цінностей і здатності на практиці доводити свою актуальність щодня, це вже вимога часу.

Потрібний якісно новий підхід до реалізації можливостей, які відкриваються перед профспілками, насамперед у посиленні соціальної безпеки людини. Сьогодні вже не достатньо тільки соціально-економічного захисту, суспільно-політичні зміни вимагають й формування нового типу профспілок як правозахисної організації захисту громадянських прав, забезпечення соціальної солідарності [2].

В основі профспілкової ідеології має бути їх правова, економічна, фінансова незалежність. Вона має ґрунтуватися на чіткому визначенні позиції профспілок щодо взаємовідносин з органами державної влади, роботодавцями та політичними партіями на принципах соціального діалогу, готовності до співпраці, але за умови відстоювання пріоритетності інтересів працівників. Це призведе до підвищення авторитету профспілок, що дозволить ставити перед соціальними партнерами більш високі вимоги, заявляти про себе як про повноправного учасника соціального діалогу, якого треба поважати і до якого треба дослухатися.

Для формування нової профспілкової ідеології особливе значення мають внутрішні відносини у самій профспілці, які повинні бути побудовані на довірі та взаємоповазі. Необхідний налагоджений зв'язок усіх структурних ланок профспілкового

об'єднання, особливо профспілкового активу з рядовими членами. Це забезпечить підвищення рівня довіри до профспілок, як до інституту в цілому, так і до його представників.

Висновки. Таким чином, за часів незалежності України профспілки пройшли складний шлях свого становлення та розвитку: від визначення стратегії і тактики діяльності в нових соціально-економічних і політичних умовах, повернувшись до свого первісного призначення – соціального захисту людини праці до усвідомлення себе як важливого інституту демократичного та громадянського суспільства. Нові виклики, які виникли в процесі євроінтеграції України, воєнного стану призвели до появи нових напрямків, форм і методів діяльності профспілок, а також до розуміння того, що без оновлення та модернізації своєї діяльності вони не мають майбутнього. А для цього їм потрібна нова сучасна профспілкова ідеологія, в основі якої мають бути перш за все гідність та інтереси людини праці, усвідомлене профспілкове членство. Вона має будуватися на принципах єдності, солідарності, відкритості, прозорості, незалежності, демократичності, соціальної справедливості, інших гуманістичних цінностях.

Профспілкова ідеологія це не лише її теоретичні засади, це, в першу чергу, її практична форма – захист, представництво, допомога, підтримка людини праці та членів її родини. Тому важливо, щоб вона була не декларативною, а ґрунтувалася на реальних можливостях профспілок досягати визначених цілей і завдань. Профспілкову ідеологію необхідно впроваджувати у повсякденну профспілкову діяльність на всіх рівнях, доносити до кожного працівника, активно популяризувати серед молоді. Тільки тоді український профспілковий рух стане спроможним впливати на соціально-економічні та політичні процеси в державі, захищати трудові, конституційні, громадянські права людей, бути повноправною стороною соціального діалогу. У майбутньому це обов'язково призведе до підвищення авторитету профспілок, посиленню їх ролі у суспільстві та формуванню усвідомленого членства. Метою подальшого дослідження планується розробка більш конкретних практичних рекомендацій щодо формування нової української профспілкової ідеології.

Список літератури:

1. Гришина Ю.М, Чанишева Г.І. Основні функції профспілок в умовах воєнного стану // Право і суспільство. 2022. № 4. С. 195–201. URL: http://pravoisusilstvo.org.ua/archive/2022/4_2022/28.pdf
2. Доповідь голови ФПУ на VII з'їзді URL: <https://www.fpsu.org.ua/61-nasha-borotba/9844-dopovid-golovi-fpu-na-vii-z-jizdi.html>

3. Кисельова О.І, Верещака Я.В. Посилення прав працівників у соціально-трудовах відносинах із роботодавцем // Юридичний науковий електронний журнал. № 6. 2019. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2019/45.pdf
4. Конвенція МОП № 87 «Про свободу асоціації та захист права на організацію», 1948. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254к/96-вр#Text>
6. Осовий Г.В. Профспілковий рух в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Вісник АПСВТ. 2018. Вип. 1. С. 76–85.
7. Програма професійних спілок України. К.: ФПУ, 1993. 16 с.
8. Про професійні спілки, їх права і гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 № 3494-ІХ. Дата оновлення 24.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>
9. Ринок праці в умовах війни: демографічні виклики для України URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3909003-rinok-praci-v-umovah-vijni-demografichni-vikliki-dla-ukraini.html>
10. Складено автором за даними досліджень Центру Разумкова у відповідні роки. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia>
11. Стратегія модернізації Федерації профспілок України, її членських організацій: Постанова Ради ФПУ від 26.06.2014 № Р-8-6 URL: <https://www.fpsu.org.ua/dokumenty-fpu/postanovi-radi-fpu.html>
12. Шапоренко О.І. Роль профспілок у регулюванні соціально-трудовах відносин на підприємстві. [Електронний ресурс] Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 12. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/12_2018/9.pdf
13. Яценко Л.Д. Профспілки в Україні та нові виклики сучасному профспілковому руху. Аналітична записка. Серія «Соціальна політика». 2020. № 13. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-02/analit-yatsenko-social-policy-13-2020_0.pdf

Dobrovolska G.O. FORMATION OF TRADE UNION IDEOLOGY IN THE CONDITIONS OF INDEPENDENCE OF UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article examines the main stages, problems and prospects of the formation of trade union ideology in the conditions of independence of Ukraine. It is highlighted that during this period the trade union movement faced numerous difficulties including: being discredited by the authorities, restrictions of trade unions and workers' rights, neoliberal reforms of labor legislation, trade union property trespassing and membership reduction. It is proved that in the conditions of Ukraine's independence, especially during the martial law, the challenges faced by trade unions prevented not only from their ideology spreading, but also their effective activities in protecting social and labor rights and interests of the working person in general. Attention is focused on the passivity of trade union membership, the low level of citizens' trust to trade unions and their organizational weakness. It is determined that socio-economic and political transformations in Ukraine, European integration processes and the hardships of wartime require trade unions to rethink their role, develop a clear ideology able to improve their image. It is revealed that the joining of Ukrainian trade union associations to the European Trade Union Confederation has opened up new opportunities for updating their own ideology based on European values. The author emphasizes the importance of the unity of the trade union movement around common ideological principles as a guarantee of its strength and effectiveness. Thus, the need of developing a new trade union ideology based on humanistic values is justified. Such ideology should contribute to the increase of the trade unions authority, strengthening of their role in society as an effective instrument of social justice, and popularizing the trade union movement among workers, especially young people. It is emphasized that this ideology should not be declarative, but practically implemented in the daily work of trade unions at all levels. It is claimed that only under such conditions the trade union movement will be able to effectively influence socio-economic processes in Ukraine and fully protect the rights of workers.

Key words: trade union, trade union ideology, trade union movement, independence, rights protection, labor man, employee.